

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/70/58-62>

Nigar Hafiz qızı Məmmədova
AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu
nigarisrafilova90@gmail.com

İNSAN HÜQUQLARININ TARİXİ MEYARA GÖRƏ TƏSNİFATI

Açar sözlər: *insan hüquqları, ombudsman, sosial istismar, işğal olunmuş torpaqlar, qaçqınlar*

Theories of human rights and its history

Summary

Human rights are the opportunities that people have from birth to death. Regardless of race, nationality, gender, every person has certain rights. These rights must be applied regardless of where and in what position people live. No one has the right to receive these rights from people. But there are also some restrictive cases in this area. If a person violates the law or acts contrary to the national security interests of the state, then it is inevitable to make decisions within the framework required by the law.

Human rights are norms that seek to protect people from serious political, legal and social exploitation. The most important of these rights are freedom of religion, the right to a fair trial on criminal charges, the right not to be tortured and the right to education. The philosophy of human rights is understood to answer questions about the existence, essence, validity, justification and legal status of human rights.

Human rights are relations that determine the place and role of a person and a citizen in society and the state, the essence of the realization of a person's own capabilities and limits established by the state, as well as ways of ensuring and protecting. At the same time, the legal status of a person includes socio-economic, civil, political and personal rights and freedoms.

Key words: *human rights, ombudsman, social exploitation, occupied lands, refugees*

Giriş

İnsan hüquqları fərdi şəxsiyyətin ləyaqətini və ictimai həyatın bütün sahələrində həyat azadlığını təmin edən təbii imkanlardır. Şəxsi hüquqlar, müəyyən bir vəziyyətdə müəyyən bir şəxsə tətbiq olunan səlahiyyətlər olaraq başa düşülür. Bu səlahiyyətlərin əhatə dairəsi həm yaşayış şəraitinə, işinə və ümumiyyətlə, sosial-iqtisadi vəziyyətə, həm də ictimai-siyasi vəziyyətə bağlıdır. “Şəxsiyyət” anlayışı ölkə vətəndaşlarını, xarici vətəndaşları, vətəndaşlığı olmayan şəxsləri və qaçqınları əhatə edir. Bir fərdin hüquqları onun yetkinlik dərəcəsini, insanın fərdi xüsusiyyətlərini, hərəkətlərini yönəltmək və hərəkətlərinin qanuniliyini dərk etmək qabiliyyətini xarakterizə edir.

Orta əsrlərdə bir insanın cəmiyyətdə və dövlətdə hüquqi statusu Tanrı qanunları ilə əvvəlcədən təyin edilirdi. Hüquqlar monarxın təbəçiliyinə verdiyi imtiyazlar kimi yozulurdu.

Lakin XIX əsrdə ateizm və humanizm ideyalarının geniş yayılması insan hüquqları haqqında irəli sürülən fikirlərə münasibəti də dəyişdi. Uzun mübahisələr və təzadlı fikirlərdən sonra ABŞ Ali Məhkəməsinin sədri Con Marşall insan hüquqları və dövlət mənafeyi arasındakı münaqişəni insan hüquqlarının xeyrinə dəyişə bildi. Nəhayət, amerikalılar ilahi qanunu insani qanunla əvəz edə bildilər.

Hikmət Hacızadənin müəllifi olduğu “İnsan hüquqları” kitabında belə yazılır: “İnsan hüquqları və dövlət hakimiyyətinin məhdudlaşdırılması üç müddəaya əsaslanır:

-hər bir insan doğulduğu gündəncə, böyük, təkrarolunmaz və qiymətli bir varlıqdır, onun öz muxtariyyəti və ləyaqəti var, insanın ləyaqətinə toxunaraq onun muxtariyyətinə müdaxilə etməyə dövlətin ixtiyarı yoxdur;

-hər hansı hakimiyyətin öz hədd-hüdudu var;

-hər bir kəs öz hüquqlarını qoruyaraq dövlət qarşısında tələblər irəli sürə bilər.

Ayrılmaz hüquqları insan ona görə doğulan gündəncə qazanır ki, o, insandır. Bu hüquqlar eyni dərəcədə həm cəmiyyətin yaşlı nümayəndəsinə, həm uşağa, həm hörmətli adama, həm də cinayətkara məxsusdur.” (4,11)

Bəzən biz insan hüquqlarından danışarkən, insan hüquqları institutunun tarixini unuduruq. İnsan hüquq və azadlıqlarının ümumi nəzəri əsasları antik dövrün siyasi və hüquqi təlimlərindən qaynaqlanır. Sofistlər hələ eramızdan əvvəl V-IV əsrlərdə bütün insanların təbiətə bərabər olduqlarını və bununla yanaşı eyni təbii hüquqlara sahib olduqlarını qeyd ediblər. Bu hüquqlara isə ən başlıcası, insan həyatının ən yüksək dəyəri kimi azadlıq daxil idi.

Doğrudur, filosoflar insan hüquqlarının mahiyyəti barədə sonsuz mübahisələr apara bilirlər, lakin beynəlxalq birlik 1948-ci ildə Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsini qəbul edərək insan haqlarının qorunmasına sadıqlıq artıq elan etmişdir.

Təbiətinə görə insan hüquqları ayrılmaz olduğundan, dövlətin bir insanın şəxsi həyatına müdaxilə etmək hüququ yoxdur. Bu cür hüquqlar, “İnsan Hüquqlarının Ümumdünya Bəyannaməsi” ndə qeyd edildiyi kimi, bəşər ailəsinin Bütün üzvlərinin özünəməxsus ləyaqətindən və azadlığından irəli gəlir. (7,44)

Müəyyən şərtləri nəzərə almaqla, insan hüquqları itirilməzdir, çünki bu hüquqlar insanın varlığı ilə əlaqədardır. Bu baxımdandır ki, kimsə cinayətdə təqsirli bilinərsə, həbs oluna bilər. Ya da bir ölkənin hökuməti ölkədə baş verən hadisələrin gedişatı ilə əlaqədar olaraq fəvqəladə vəziyyət, yaxud komendant saati tətbiq edə bilər.

İnsan hüquqları içində yer alan təhsil hüququ ən önəmli və vacib amillərdən biridir. Müasir cəmiyyətdə təhsilin rolu olduqca böyükdür. Təhsil insanın özünə güvənərək bütün hədəflərə çatmasına kömək edən qabiliyyəti inkişaf etdirən, eyni zamanda inamlı və real baxışa sahib olmanın əsasıdır. Dünyadakı bütün adət-ənənələri, mədəniyyəti öyrənmək, sərgilərə və seminarlara qatılmaq, elmi, publisistik məqalələr oxumaq, klassik ədəbiyyatla maraqlanmaq insanın qarşısında yeni üfqlər açılmasına səbəb olan hallardır. Təhsil insanı formalaşdırır, həmçinin insanda dözümlülük, intizam, məqsədyönlülük də formalaşdırır. Həmçinin, təhsil insana potensialını üzə çıxarmağa, yeni şeylər öyrənməyə, savadlı və əxlaqlı olmağa kömək edir. Əgər bir insan hər gün yeni bir şeylər öyrənməyin axtarışında olacaqsə, bu onu rahat, işıqlı bir həyatla təmin edəcəkdir.

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 26-cı maddəsində yazılır: “Hər bir şəxsin təhsil hüququ var. Ən azı ibtidai və ümumi təhsil pulsuz olmalıdır. İbtidai təhsil icbari olmalıdır. Hər kəs texniki və peşə təhsili almaq imkanına malik olmalıdır, ali təhsil də hər kəsin qabiliyyəti əsasında hamıya eyni dərəcədə müəssər olmalıdır.” (5,13)

Bütün digər sahələrdə və dövlətlərdə olduğu kimi Azərbaycan dövlətində də insan hüquqları sahəsində islahatlara ehtiyac yaranmışdır. Bu islahatlar ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilmişdir. Bu, 1993-cü ildə, Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra baş vermişdir.

Ən əsası isə ulu öndər dövlətçiliyimizi təhdid edən təhlükəli tendensiyləri aradan qaldırdıqdan, müstəqil Azərbaycanın ideoloji-iqtisadi əsaslarını (Azərbaycançılıq ideologiyası və “Əsrin müqaviləsi”) möhkəmləndirildikdən az sonra müəllifi olduğu 1995-ci il Konstitusiyasında insan hüquq və azadlıqlarını təsbit etdi və hüquqi təminat altına aldı. Beləliklə, olduqca qısa zaman kəsiyində müdrik rəhbərin dəmir məntiqi, silinməz dəsti xəttinin, zəngin həyat təcrübəsinin və işıqlı zəkasının ən böyük əsəri olan, dünya standartlarının tələblərinə tam dolğunluğu ilə cavab verən Konstitusiya layihəsi hazırlanaraq noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsinə təqdim olundu. Həmin sənəd 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi - referendum yolu ilə qəbul olundu. Bu gün Əsas Qanunu iftixar hissi ilə xalqımız haqlı olaraq “Heydər Əliyev Konstitusiyası” adlandırır, eyni zamanda onu Heydər Əliyevin siyasi yaradıcılığının şah əsəri hesab edir. Bu, xalqın ulu rəhbərə olan sonsuz və ülvəli məhəbbətin ifadəsi, Konstitusiyanın hazırlanmasında, müzakirəsində və qəbul edilməsində yorulmaz fəaliyyətinə verdiyi həqiqi qiymətdir. (3,7)

Çox təəssüflə qeyd etməliyik ki, bəzi dövlətlər beynəlxalq hüquq normalarını ciddi surətdə pozmaqla dövlətlərə maddi və mənəvi zərər vurmaqdan çəkinmirlər. Belə bir halla bizim dövlətimiz də uzun illərdir qarşı-qarşıyadır. Erməni millətçilərinin və onlara bu işdə dəstək olan xarici

dövlətlərin ölkəmizə qarşı yeritdikləri etnik təmizləmə və soyqırım hesab olunan Xocalı faciəsi beynəlxalq müstəvidə hüquq pozuntusu hesab olunaraq bəşər tarixində qanlı tarix kimi iz qoymuşdur. Bu hadisə tarixə genosid kimi düşən faktdır. Genosid isə beynəlxalq müstəvidə ən ağır cinayət hesab olunur.

Uzun illər torpaqlarımızın 20 faizini işğal altında saxlamış Ermənistan dövləti ölkəmizə külli miqdarda zərər vurmuşdur. İşğala məruz qoyduğu torpaqlarda dövlətimizə aid mədəni irsləri, qoruqları, tarixi abidələri vandalizm törədərək məhv etmişdir. Hüquqlarımızın qorunması ilə bağlı uzun illər beynəlxalq təşkilatlar müxtəlif sənədlər, qətnamələr, bəyanatlar qəbul etsələr də işğalçı dövlət olan Ermənistan geri addım atmamışdı. Bu səbəbdən Ali Baş Komandan döyüş əmrini imzaladı və Azərbaycan dövləti itirilmiş torpaqlarını geri qaytarmaq haqqını qazandı.

II Qarabağ müharibəsi zamanı Ermənistan insan haqlarını kobudcasına pozaraq dinc əhalini hədəf seçmişdi. Bu onun göstəricisidir ki, Ermənistan hər zaman oynadığı çirkin oyunlardan əl çəkməyərək, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə də bu oyuna alət etməkdən çəkinməmişdi. Müharibənin qanunlarından kənara çıxaraq dinc sakinlərin yaşadıkları bölgələrə silah gücü ilə təcavüz edib ahıl, körpə yaşlı insanların ölümünə səbəb olmuşdu.

Bu gün Azərbaycan dövlətinin və ölkə başçımız olan cənab İlham Əliyevin qarşısında həllini tapmalı olan bir çox problemlər durur. Bunlardan ən əsası işğaldan azad olunmuş torpaqlarda yaşayışı yenidən bərpa etməkdir. Digər vacib amil isə ölkəmizə vurmuş olduqları maddi-mənəvi ziyanı görə beynəlxalq səviyyədə Ermənistanı qarşı cinayət işinin açılmasını təmin etməkdir.

Əsl ədalət qanunların mövcudluğu ilə xarakterizə olunur. Dövlətdə yaşayan insanlar isə mütləq şəkildə qanunlara tabe olmalıdırlar. Bu isə əslində hər bir insanı ucaldır. Ona görə də, dövlət inkişaf etmiş cəmiyyətlərin birliyidir. (2,96)

Milli birliyi qoruyub saxlamaq üçün dövlət öz vətəndaşlarının mənafeyini qorumaq, vətəndaş isə dövlətin qanunlarından kənar çıxmamalıdır. Bizim müstəqilliyimiz qanunlara hörmət, insan azadlığını təmin etmək və ölkə başçısının ətrafında sıx birləşməkdir. Ali Baş Komandanın “Dəmir yumruq” əməliyyatı Azərbaycanı dünyada güclü bir dövlət kimi tanıtdı. Yaşadığınız ölkəni sevmək üçün vətəndaş olmaq şərt deyil. Ən əsası ölkə qanunlarına hörmətlə yanaşmaq və insanlığı qorumaq, verilən səlahiyyətlərdən sui istifadə etmədən yaşamaqdır. Harada yaşadığından asılı olmadan, azad yaşadığını hiss etmək çox vacib şərtidir.

Aristippus şəxsi azadlığı yüksək dəyərləndirərək bildirir ki, hansısa ölkənin vətəndaşı olmaq vacib deyildir. İnsana yetər ki, hər yerdə yadelli kimi yaşasın.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”ə əsasən ölkəmizdə böyük quruculuq işlərinə start verilmişdir. Öz dədə-baba yurdlarından didərgin düşmüş məcburi köçkünlər tezliklə öz doğma yurdlarına qayıdacaqlar. Burada yaradılan hər bir şərait vətəndaşların istəkləri nəzərə alınaraq, onların vətəndaşlıq hüquqları qorunaraq yerinə yetiriləcəkdir. Bundan ötrü xalq və hakimiyyət birliyi mütləqdir.

Qədim Romalı natiq, filosof, siyasi xadim, hüquqşünas M.T.Siseronun belə bir fikri var: “Vətəndaşların dövlət quruculuğunda iştirak etməsi və öz iradələrini bildirməsi müdrik və alim insanların rəhbərliyi ilə bir ahəng təşkil etməlidir.” (6,13)

Azərbaycan xalqı işğaldan azad olunmuş Qarabağda yenidənqurma işlərinin bitməsinə səbirsizliklə gözləyir. Torpaqların azad olunmasından sonra minadan təmizləmə işləri yerinə yetirilir. Daha sonra ərazilərin sistemli şəkildə bərpa və yenidənqurma işləri həyata keçiriləcək, əhalinin məskunlaşdırılmasına başlanılacaq, böyük potensiala malik regionun iqtisadiyyatı inkişaf etdiriləcəkdir.

Hər bir dövlət bilməlidir ki, ölkənin demokratik şəkildə inkişafı üçün vətəndaşın hüquqlarını müdafiə vacib faktdır. Dövlətin ən ali vəzifəsi insan hüquqlarının qorunmasıdır. Respublikamızda müxtəlif sahələr üzrə insan hüquqlarının qorunması gündən-günə genişlənir. Bu baxımdan, İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) institutunun rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

“Yeri gəlmişkən, 27 oktyabr 2006-cı il tarixdə Milli İnsan Hüquqları təsisatlarının Beynəlxalq əlaqələndirmə Komitəsi tərəfindən Azərbaycan Ombudsman təsisatına ən yüksək “A” statusu

verilmişdir. Bu status milli insan hüquqları təsisatlarının Paris Prinsiplərinə cavab verməsinə əsasən müəyyən edilir və Azərbaycan Ombudsman təsisatının beynəlxalq əlaqələrinin daha da genişləndirilməsinə, ona BMT-nin İnsan hüquqları şurasının fəaliyyətində müstəqil olaraq iştirak etmək və tövsiyələr vermək, BMT-nin saziş Qurumlarına Hökumət tərəfindən hazırlanan hesabatlarla bağlı öz rəyini bildirmək, paralel hesabatlar hazırlamaq və sazişlərin yerinə yetirilməsinin monitorinqini həyata keçirmək səlahiyyətləri verir.” (1,83)

İnsan hüquqları həm ümumilikdə məcburi normalar sistemi, həm fəlsəfi bir konsepsiya, həm də islahatların ideoloji əsaslandırılması kimi və hətta bəşəriyyətin ümumdünya ədalət və bütün insanların ləyaqətlə bərabərliyi haqqında xəyallarını təcəssüm etdirən gözəl bir fikir kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Şübhəsiz ki, insan hüquqlarının qorunması və razılaşmalara əməl olunması vəzifəsinin icrası, ilk növbədə, ölkənin əldə etdiyi uğurların səviyyəsindən və milli səviyyədə mövcud olan mexanizmlərdən asılıdır. Tətbiq olunan milli qanunlar, siyasətlər, prosedurlar və mexanizmlər hər ölkədə insan hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün əsas amillərdir. Bu səbəbdən insan hüquqlarının milli konstitusiyaya və hüquq sistemlərinin bir hissəsi halına gəlməsi, hüquqşünasların insan hüquqları standartlarını praktikada tətbiq edə bilməsi və insan hüquqları pozuntularının qınanması və cəzalandırılması vacibdir. (8,67)

İnsan hüquq və azadlıqlarına məxsusluq ayrı-seçkiliyə yol verilmədən, konkret şərait və yerli səciyyələri nəzərə alınmaqla, hər bir fərdə şamil olunmalıdır. Hansısa şəxsi xüsusiyyət və keyfiyyət, sosial-siyasi və iqtisadi şərait, mədəni, intellektual səviyyə baxımından fərqlilik, dini və mədəni özünəməxsusluq, iqtisadi cəhətdən imkanlılıq, hansısa peşə və vəzifə sahibliyi, dövləti səlahiyyətlilik haqların bu və ya digər ölçüdə çox və ya az tanınması üçün əsas ola bilməz. İnsan haqları, subyektiv yanaşmadan irəli gələn bəzi istisna və məhdudiyyətlə tanındıqda, öz həqiqi mahiyyətini itirir, müəyyən fərdlərin, bir imtiyazlı qrupun hüquqlarına çevrilir.

Bu gün insan haqları, məhz belə bir müstəvidə öz hədudlarını genişləndirir. İnsan hüquqlarının təmin və müdafiə olunması istiqamətində dövlətlərin göstərdikləri fəaliyyətin əhəmiyyəti göz qabağındadır. Bu gün bir çox dövlətlər insan hüquqları ilə əlaqədar, o cümlədən, dini və mədəni müxtəlifliyi nəzərə almaq şərti ilə daxili qanunvericilikdə mütərəqqi işlər görməkdədirlər. İnsan hüquqları dövlətlərin konstitusiyası və qanunları vasitəsilə təmin olunur, onların müdafiəsi üçün lazımi strukturlar yaradılır və beynəlxalq insan hüquqları rejimləri ilə tərəfdaşlıq həyata keçirilir. (9,56)

İnsan hüquqlarının daha səmərəli təmin və müdafiə olunması üçün fərdlərin və bütövlükdə, cəmiyyətin bu istiqamətdə maarifləndirilməsi, onların şüurlu, məqsədyönlü fəaliyyəti və təşəbbüskarlığı zəruridir. Cəmiyyətin daxili imkanlarını, özünü təşkil mənbələrini hərəkətə gətirəcək alternativ strukturların mövcudluğu vacibdir. Bu mənada, vətəndaş cəmiyyətinin qərarlaşması və inkişafı olduqca əhəmiyyətlidir. Bütün hallarda, maarifləndirilmə ümumi ictimai rəyin formalaşması kontekstində aparılmalıdır. İnsan haqları məsələsi bu və ya digər formada ictimai maraqla üst-üstə düşür. Cəmiyyət üzvlərinin mövcud siyasi sistemin mahiyyəti və hüquqi mexanizmlər, institutlar haqqında müxtəlif baxışları vardır ki, onlar insan hüquq və azadlıqlarını da əhatə edir. İctimaiyyət hüquqları pozulan insanlar haqqında müxtəlif kanallar vasitəsilə xəbərdar olur və bu mövzuda ictimai rəydə müvafiq qənaətlər formalaşır. Konkret hüquq pozuntusu qarşısında ictimai rəy müxtəlif qənaətlərin ziddiyyəti və münaqişəsi zəminində öz mövcudluğunu hiss etdirir. İctimai rəyin milli elitaya, siyasi liderlərə və siyasi qərar qəbul etmə prosesinə təsiri hesabına hüquqların təmin olunması işində müəyyən müsbət nəticələr əldə etmək mümkündür.

Nəticə

İnsan hüquqlarından geniş danışmaq olar. Bu mövzunu incələdikcə belə bir sual ortaya çıxır: Ümumdünya insan hüquqları haradan başlayır?

İnsan hüquqlarının bərqərar olduğu yerlər müxtəlif və çoxşaxəlidir. Ümumilikdə, bütün dünya insanların bərabər və ədalətli şəkildə yaşaması üçün ən doğru və haqq edilən məkandır. Əgər

yaşından, irqindən, milliyətindən asılı olmayaraq, hər kəs bu dünyada ayrı-seçkilik olmadan yaşaya biləcəksə, o zaman insan hüquqlarının tam qorunmasından danışmaq mümkün olacaqdır.

Ümumiyyətlə bilinməlidir ki, qanunun pis ya da yaxşı olmasından çox, hüquqi-siyasi sistem bir bütöv olaraq ya düzgündür (yaxşıdır), ya pisdır, və ya yarıtılmazdır, ya da ki, bu ikisinin arasındadır lakin birisinə doğru gedir. İnsan hüquqlarının vəziyyəti məsələsinə gəldikdə, buna çox amil təsir göstərir və qanuni tənzimləmə də bu amillərdən ancaq birisidir, zəruridir, amma həlledici olub-olmaması yenədə mübahisəlidir.

References

1. “Materials of the scientific-practical conference “Ombudsman Institution and Development of Human Rights in the Republic of Azerbaijan”. Baku, 2007, 438 p.
2. Jalilbeyli I. International law, governance and economics. Baku, 2010, 193 p.
3. Alizade A.A "History of ancient philosophy" textbook for high school students. Baku, 2016, 288 p.
4. Huseynov L. International law. Baku, 2012, 368 p.
5. Hajizade H. “Human rights”, Baku, 1999, 45 p.
6. Universal Declaration of Human Rights. Adopted and promulgated by UN General Assembly Resolution 217 A (III) of 10 December 1948. Institute of Human Rights of ANAS. Freedom of religion and belief in international, regional and national legal instruments. Baku, 2013, 16 p.
7. About the state // Cicero M.T. Dialogues: About the State –about Laws / Translation by V.O. Gorenstein. Moscow, 1966, p. 468.
8. Shakhrai S.M., Klishas A.A. Constitutional law of the Russian Federation. Moscow, 2010, p. 135
9. Xenophon. Memories of Socrates / Translation by S.I.Sobolevsky. Moscow, 1993, p. 79

Rəyçi: h.f.d. S.Hüseynova

Göndərib: 04.09.2021

Qəbul edilib: 20.09.2021